

НАПРЯМ 10. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-450-7-41>

СТРАТЕГІЇ ФОКАЛІЗАЦІЇ В РОМАНІ ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»

Похилюк О. М.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
м. Вінниця, Україна*

Ільченко А. А.

*здобувачка філологічного факультету
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
м. Вінниця, Україна*

Однією з особливостей посткласичної наратології є те, що вона вивчає не цілком канонічні літературні тексти, які виявляються не менш цінними для дослідження в порівнянні з більш традиційними видатними художніми творами [8, с. 108]. Джойн Бойн – ірландський письменник, лауреат численних літературних премій, автор десяти романів для дорослих і п'яти романів для дітей, а також двох збірок оповідань. Його книги перекладені більше ніж 51-ю мовою. Один із найвідоміших романів Бойна – «Хлопчик у смугастій піжамі», що був екранізований 2008 року, ми обрали матеріалом для дослідження, оскільки у вищезгаданому творі фокалізація науковцями не розглядалася.

Фокалізація є складовою оповіді й перебуває між текстом і фабулою [6, с. 147–148]. У розвідці М. Павичич зазначається, що фокалізація може бути пов'язана з одним із героїв літературного тексту (який є частиною фабули); тоді цей персонаж матиме технічну перевагу над іншими, адже читач дивитиметься його очима й сприйматиме переважно його трактування подій [6, с. 148]. Проте А. Літак не погоджується з цим твердженням, обґрунтовуючи свій погляд тим, що

читача насторожить такий підхід і стимулює його до активного процесу аналізу [5, с. 16].

М. Піщаницька подає таке визначення: «Фокалізація – це організація в оповіді точки зору й способи донесення її до читача/глядача» [7, с. 204]. Традиційно вважається, що термін був уведений, аби відійти від занадто багатозначного поняття «точка зору». Дослідниця розглядає фокалізацію в розрізі знань та інформації, визначаючи її як вибірку наративної інформації стосовно того, що традиційно називається «всвіданням».

Одним із елементів фокалізації постає наратор, який є мовно-стилістичним епіцентром викладу. Наратор – особа фіктивна, вигадана автором, похідна від його свідомості [4, с. 10]. Основними рисами наратора М. Легкий визначає обізнаність, всюдисущість, самосвідомість. Дослідники художніх текстів виводять розгалужену типологію наратора в тексті. За способом зображення наратор може бути імпліцитним та експліцитним; яскраво вираженим (особовим) або безособовим. Науковці беруть до уваги також такий критерій, як ступінь виявленості (сильно та слабо виявлений); вираження оцінки (об'єктивний та суб'єктивний); інформаційність (всезнаючий та обмежений у знаннях); місце в просторі (всюдисущий та обмежений за місцем знаходження); інтроспекцію (наратор, який знаходиться в середині тексту та поза ним) [5, с. 19].

«Хлопчик у смугастій піжамі» Джона Бойна – психологічно важка історія про високопоставлену німецьку родину часів Голокосту, яка відображена на сторінках невимушеною розповіддю дев'ятирічного хлопчика. Хлопчика, захищеного люблячими батьками від усіх жахів війни. У контексті нашого дослідження висловимо твердження про те, що наративну будову роману визначає розповідь Бруно. Він виконує функцію наратора.

Описи, наведені автором від імені головного героя Бруно, легкі та простодушні. Але чим ближче розповідь рухається до свого логічного завершення, тим складніше, в емоційному плані, перегортати сторінки й стримувати емоції в передчутті трагедії.

Дослідниця Г. Клименко-Синьоок зазначає, що серед багатьох текстів роман Бойна відрізняється яскравим описом саме дитячого світогляду: свідомість, розум, уява. Для ірландського письменника тема Голокосту видається незвичною, бо Ірландія залишалася нейтральною під час Другої світової війни. Але автор майстерно й детально, наче під мікроскопом, розглядає й аналізує художньо й історично обґрунтоване дитинство дев'ятирічного хлопчика Бруно [2]. Образ хлопчика в назві можна прочитати двояко, оскільки розповідь ведеться від третьої особи, позиція автора ніби підвишена: він виступає в ролі спостерігача. Головним героєм є Бруно, тому читач починає стежити за ним із

першої сторінки, експериментуючи з рухами його душі, тембром його голосу.

Лише з десятого розділу читач починає вагатися й думати, що, можливо, «маркером» закріплена інша дитина. І аж з вісімнадцятого розділу адресат знову сумніватиметься, кого обирає письменник провідним та чи взагалі є в романі головний герой. Наприкінці роману двоє хлопчиків ніби зливаються в одне ціле. С. Ковпик, розглядаючи концепцію дитинства в творі, наголошує, що «Джон Бойн детально описує психологію німецького хлопчика Бруно та умови, за яких формувалася його впевненість у собі. Самооцінка дитини – це набір життєвих навичок, які допомагають їй зрозуміти власні почуття та думки. Все це в кінцевому рахунку підвищує життєвий потенціал дитини. Адекватна самосвідомість допомагає дитині зрозуміти, як інші сприймають її та її поведінку. Уміння розвивати самосвідомість і правильно її використовувати є важливим інструментом загального розвитку дитини» [3, с. 96].

З огляду на вищесказане, можемо зробити висновок, що хлопчик Бруно – обмежений наратор, а його оповідь – суб'єктивна. Джон Бойн використав певною мірою ненадійність як спосіб організації наративу з метою показати на нездатність людини сьогодення сприйняти дійсність з позицій раціональності. Включення в наратив ненадійного оповідача постає одним зі шляхів виходу читача на якісно новий рівень сприйняття та розуміння тексту. Бруно поєднує в собі наратора та фокалізатора. Саме через призму його сприйняття викладені події роману. Він – рефлексор, адже майже кожен епізод твору супроводжується його реакцією, домислами, рефлексією щодо певної ситуації, яку, як правило, він озвучує подумки або вголос. Про це можна стверджувати з того, наприклад, як він реагує на щось нове, що вражає його свідомість: «Коли Бруно вперше побачив їхній новий будинок, очі в нього широко розплющилися, рот набув форми літери «о», а руки знову опустилися по боках. Усе в новій оселі здавалося цілковитою протилежністю їхньому колишньому будинку, і хлопець не міг повірити, що вони справді тут житимуть» [1, с. 15].

Зміна місця проживання – це серйозне психологічне потрясіння для психіки дитини, особливо при різких переїздах і великих відстанях: «Бруно відчув біль у животі – щось наростало всередині нього, і коли воно прорветься з найглибших глибин у зовнішній світ, то примусить його кричати й репетувати, що ця подія – хибна, це несправедлива й велика помилка, за яку комусь доведеться розплачуватися найближчими днями, чи натомість примусить його вдаритися у сльози» [1, с. 18].

Бруно – дитина, яка бачить усі деталі та розуміє, що це завдання лягає не лише на нього, а й на його маму: «...сьогодні вранці вона

неправильно наклала макіяж, бо краєчки її очей були червонішими, ніж звичайно, як і його власні очі після того, як він спричиняв хаос, потрапив у біду і зрештою починав плакати» [1, с. 8]. Раптовий переїзд, чуже місто, новий будинок, висока колюча огорожа й незрозумілі труби вдалині, від яких постійно поширюється їдкий та неприємний дим, хлопчик не може сприймати позитивно. Батьки починають сваритися, Бруно сумує за своїми друзями. Хлопчик почувається дуже самотнім і чужим у цьому дивному місці, де йому забороняють навіть виходити за огорожу, щоб досліджувати нову місцевість: «Коли він заплющував очі, усе навколо нього ставало порожнім і холодним, наче він опинявся в найсамотнішому місці у світі» [1, с. 16].

Як бачимо з наведених вище прикладів, наратор у романі яскраво виражений. Його експліцитність підтверджується тим, що його можна легко розпізнати в канві тексту.

Для роману характерна внутрішня фокалізація. Внутрішній фокалізатор повідомляє, що бачить та відчуває. Переважає фіксований тип внутрішньої фокалізації, оскільки саме опінія Бруно та його реакції перебувають у центрі уваги. На відміну від картинної (панорамної) оповіді, в романі оповідь – сценічна (драматична). При сценічній оповіді точки зору належать персонажам. Оповідь будується крізь призму поглядів персонажів. Автор відносно не помітний, він не оцінює ні думки, ні слова, ні дії своїх персонажів. Він показує події, а не розповідає про них.

Розглянутий матеріал та детальний аналіз останніх досліджень спонукає до думки, що те, чого не вистачає, власне, в тлумаченні фокалізації, це – позиція читача. У рамках когнітивної наратології вагомість фокалізації, як елементу наративу, пояснюється тим, що змушує читача замислитися. Саме завдяки цьому відбувається інтерпретація тексту.

Аналізований роман нагадує нам про те, що від усіх бід, які роблять дорослі, страждають насамперед невинні діти, які перебувають поза політикою, ідеологіями та іншими речами, що поділяють людей. Ця книга розповідає про непорушну та щирю дружбу, в якій немає різниці, хто ти, якої ти зовнішності та національності. Про дружбу, коли заради людини ти готовий подолати свій страх та прийти на допомогу. Про трагедію, яка під час Другої світової війни торкнулася не лише тих, хто потрапив у табори за колючий дріт, а й спіткала тих, хто жив по інший бік.

Література:

1. Бойн Дж. Хлопчик у смугастій піжамі : роман / переклад з англ. В. Шовкуна. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с.
2. Клименко-Синьоок Г. Джон Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі». URL: <https://chytay-ua.com/view.php?id=1184> (дата звернення: 01.10.2024).

3. Ковпик С. Дитяча свідомість в умовах голокосту (на матеріалі роману Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі»). *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.* / наук. ред. К. Якубовської-Кравчик. Варшава, 2021. Вид. 1. С. 95–104.

4. Легкий М. З. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук: спец.10.01.01. Львів, 1997. 17 с.

5. Літак А. М. До питання фокалізації та її особливостей у романі «Нотатки про скандал» Зої Геллер. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія.* 2019. № 40. том 3. С. 16–21.

6. Павичич М. Трансформація типів оповідача у словенському романі часів тітовської Югославії. *Проблеми слов'янознавства.* 2011. Вип. 60. С. 147–153. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/slavistyka/n60/014.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

7. Піщаницька М. В. Ключові поняття наратології. Наративні особливості поем Т. Шевченка : дипломна робота з української літератури на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст». Житомирський державний університет, Житомир, 2014. URL: <https://studfiles.net/preview/5263630/page:3/> (дата звернення: 01.10.2024).

8. Собчук О. В. Переосмислення понять наративності, персонажа і фокалізації в сучасній когнітивній наратології. 2012. С. 108–113. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823d50b4-bdb1-460c-ac0a-97329c036212/content> (дата звернення: 01.10.2024).